

I.YUSUPOV POEZIYASÍNDÁ NAQIL-MAQALLAR QURAMÍNÍN JAÑA SÓZLER MENEN KEÑEYTTIRILIP BERILIWI

Nargiza Esemuratova

Ózbekstan Ilimler Akademiyası Qaraqalpaqstan bólimi Qaraqalpaq gumanitar ilimler ilim izertlew institutı tayanish doktorantı

I.Yusupov qosıqlarında naqıl-maqallar hár qıylı formalarda jumsaladı. Shayır dóretpelerinde jiyi ushrasatuǵın naqıl-maqallar – bul dóretiwshi tárepinen ózgeris kirgizilgen halda qollanılǵan naqıl-maqallar bolıp esaplanadı.

I.Yusupov shıǵarmalarında naqıl-maqallar hár túrli maqsetlerge bola ózgertilip qollanıladı. Al, ózgerislerdiń bolsa, hárqıylı usıllar járdeminde ámelge asqanlıǵın kóriwimizge boladı. Olardıń ishinde eń kóp ushrasatuǵını – naqıl quramına sóz qosılıp, quramı keñeyttirilgen túrde qollanılǵan naqıl-maqallar:

Hamalı bir deser zamanı birdiń,

Sharshasańız bir at bolayın sizge.¹

Waqıt degen hikmetli táwip,

Emler deydi júrek jarasın.²

Quday ma ya qurqultay ma, kim sheber eken?³

Birinshi misalda “Hamalı birdiń, zamanı bir” naqlı ózgertilgen formada qollanılǵan. Avtor tárepinen sózler qosılıp, naqlı quramı keñeyttirilgenligin kóriwimizge boladı. Ekinshi misalda bolsa “Waqıt – táwip” qısqa naqlı jumsalǵan. Naqlıdı qosıqqa say formaǵa keltiriw ushın shayır “degen”, “hikmetli” sózlerin qosqan. Al, úshinshi misalda naqlı quramı pútkilley ózgeriske ushraǵanlıǵın aytıp ótiwimiz lazım. Xalıq tilinde “Quday sheber me, qurqultay ma?” ritorikalıq soraw gáp formasında qalıplesken naqlıdı ele de tásirlierek, ótkirirek formada paydalanadı.

Bunday misallardı kóplep keltire beriwimizge boladı. Álbette, olardıń bārshesinde I.Yusupovtıń sóz óneri, shayırılıq sheberligi anıq kózge taslanadı:

Juwırǵanlar almas, buyırǵan alar degen naqlı bar,

Ketip qaldıń ba dedim basqaǵa bar qolayında.⁴

Sırtıńnan ton piship, soǵan talasıp,

Juwırǵanlar emes, buyırǵan aldı.⁵

Dáslepki qosıq qatarlarında “Juwırǵandiki emes, buyırǵandiki” naqlı birneshe strukturalıq ózgerislerge ushraǵan.

Naqlı quramın jaña sózler menen tolıqtırıw arqalı jetkerilip berilmekshi bolǵan pikirdi ele de kúsheytip, qarama-qarsılıq mánini arttırıwǵa erisedi.

Ekinshi misalda da, mine, usı jaǵday kózge taslanadı.

¹ Юсупов И. Таңдамалы шығармалары Үш томлық. II том. –Некіс: «Билим», 2018. –Б.8.

² Юсупов И. Таңдамалы шығармалары Үш томлық. II том. –Некіс: «Билим», 2018. –Б.127.

³ Юсупов И. Әмир саған ашықпан...Сайланды шығармалары. –Некіс: «Қарақалпақстан», 1999. –Б. 83.

⁴ Юсупов И. Таңдамалы шығармалары Үш томлық. II том. –Некіс: «Билим», 2018. –Б.61.

⁵ Юсупов И. Хәрқимнің өз заманы бар (қосықлар хәм қысса). –Некіс: “Қарақалпақстан”, 2014. –Б. 66.

Izertlewlerimiz barısında I.Yusupov poeziyasında júdá kóplegen naqıl-maqallar jumsalǵanlıǵınıń gúwası boldıq. Bul naqıl-maqallardıń basım kópshiligi bolsa, avtor tárepinen ózgeriske ushıraǵan naqıl-maqallar. Pikirimizdi misallar járdeminde tolıqtırsaq:

Doslıq gúlshánine megzes bul zaman,
Kewil kewillerden suw isher mudam.⁶

Keltirilgen qosıqta “Kewil kewilden suw isher, qamıs buwınnan suw isher” naqlı qollanılǵan. Naqlıdıń ekinshi sıńarı túsirilip qaldırılǵan. Sonday-aq, dáslepki komponent jańa sózler menen tolıqtırılǵanlıǵın kóriwimizge boladı. Avtor naqlıdı qısqartqanı menen, onıń mánsi tolıqlıǵınsha saqlanıp qalınǵan.

Al, naqlı quramına avtor tárepinen qosılǵan sózler qosıqta emocional-ekspressivlikti asırıp, uyqastı támiyinlep tur. Shayır tómenдеги naqlılardıń da quramın jańa sózler menen tolıqtırǵan halda paydalanadı:

Endi óli arıslannan,
Tiri tıshqandı abzal bildi-aq.⁷
Birew basqaǵa gór qazsa,
Ózi túsip qalar bolar.⁸

Birinshi misalǵa dıqqatımızdı qaratayıq. Xalıq tilinde “Óli arıslannan tiri tıshqan abzal” túrinde qalıplesken naqlı avtor tárepinen ózgeriske ushıraǵan halda jumsaladı. Naqlı eki bólekke ajratılıp, sıńarları óz aldına bólek qatarlarda paydalanıladı.

Ekinshi misalda da naqlı eki komponentke ajratılıp, eki qatarda bólek túrde jumsalǵan. Sonday-aq, naqlıdıń strukturasına shayır tárepinen jańa sózler de qosılǵan. Kúndelikli turmısta jiyi jumsalatuǵın “Atadan altaw tuwǵan edik, jetew boldıq óle-óle” naqlı I.Yusupovtıń tómenдеги qosıq qatarlarında jumsalǵan:

Astarlap aytar mamanlar,
Bunıń mánsin kim ańlar.
Atadan altaw tuwǵanlar
Jetew bolar óle-óle?...⁹

Bunda xalıq naqlı I bette ayılǵan bolsa, avtor onı III betke ózgertedi de, gápti ritorikalıq soraw formasında beredi. Yaǵnıy, naqlı xalıq tilinde qalıplesken formasında qollanılmaǵan.

Tómenдеги qosıq qatarlarında “Aydı etek penen jawıp bolmas” naqlınıń quramı “hesh” almasıǵı menen tolıqtırılǵan:

Al biraq,
xalıqta bar jaqsı maqal:
“Aydı hesh
etек penen jawıp bolmas”.¹⁰

⁶ Юсупов И. Өмир саған ашықпан...Сайланды шығармалары. –Нөкіс: «Қарақалпақстан», 1999. –Б. 118.

⁷ Юсупов И. Тумарис хәм басқа поэмалар (Сайланды поэмалары). –Нөкіс: “Қарақалпақстан”, 1974. –Б. 264.

⁸ Юсупов И. Тумарис хәм басқа поэмалар (Сайланды поэмалары). –Нөкіс: “Қарақалпақстан”, 1974. –Б. 286.

⁹ Юсупов И. Өмир саған ашықпан...Сайланды шығармалары. –Нөкіс: «Қарақалпақстан», 1999. –Б. 106.

¹⁰ Юсупов И. Жети асырым. –Нөкіс, “Қарақалпақстан мәмлекет баспасы”, 1961.–Б.51.

Naqıl quramın keńeytip kelgen “hesh” sózi járdeminde pikirdi ele de kúsheytip beriwge erisiledi. Kópshilik jaǵdayda, mine, usılay naqıllardıń quramlıq keńeytiriliwi nátiyjesinde pikirdiń ótkirililigi támiyinledi. Bul taypaǵa kóplep mısallar keltire beriwimizge boladı. Óytkeni, I.Yusupov bul usıldan ónimli paydalanǵan. Mısalı, “Ájiniyaz” librettosınan alınǵan qatarlarǵa dıqqatımızdı awdarayıq:

Qıldan jińishke qızdıń jolı,
Jol tawıp barayın desem.¹¹

Bunda “Qızdıń jolı jińishke” naqılı qollanılǵan bolıp, birinshiden, naqıl inversiyalıq tártipte jumsalǵan. Al ekinshiden, onıń quramına “qıldan” sózi qosılıp, bul arqalı qız balanıń jan dúnyası, hátteki, qıldan da jińishke dep, pikirdi asıra súwretleydi.

Basım kópshilik jaǵdaylarda naqıl quramın tolıqtırıp kelgen sóz pikirdiń emocional-ekspressivligin asırıwda xızmet atqarsa da, bazıda bul tolıqtırılıw heshqanday mánilik áhmiyetke iye bolmay, tek ǵana formalıq jaqtan zárúrli bolıwı múmkin. Mısalı,

Táǵdirge gáp joq bul jerde,
Hár zamanǵa bar bir zaman.¹²

Kórinip turǵanıday, mısaldaǵı “Hár zamanǵa bir zaman” naqılına “bar” sózi qosılıp jumsalǵan. Biraq ol heshqanday kúsheytiwshilik xızmet atqarmaǵan. “Bar” bul jerde jay ǵana qosıq qurılısına bola jumsalǵan sóz.

Demek, I.Yusupov tárepinen naqıllar kóbirek quramlıq keńeyttirilip qollanılatuǵınlıǵın aytıp ótiw orınlı. Shayırdıń shıǵarmaları tilindegi naqıllardıń kópshiligi quramına jańa sóz qosılıp, ózgeriske ushıraǵan naqıl-maqallar.

PAYDALANILǵAN ÁDEBIYATLAR:

1. Юсупов И. Жети асырым. – Нөкис: “Қарақалпақстан мәмлекет баспасы”, 1961.
2. Юсупов И. Таңдамалы шығармалары Үш томлық. II том. – Нөкис: «Билим», 2018.
3. Юсупов И. Таңдамалы шығармалары Үш томлық. III том. – Нөкис: «Билим», 2018.
4. Юсупов И. Тумарис хәм басқа поэмалар (Сайланды поэмалары). – Нөкис: “Қарақалпақстан”, 1974.
5. Юсупов И. Өмир саған ашықпан... Сайланды шығармалары. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 1999.
6. Юсупов И. Хәркимнің өз заманы бар (қосықлар хәм қысса). – Нөкис: “Қарақалпақстан”, 2014.

¹¹ Юсупов И. Таңдамалы шығармалары Үш томлық. III том. –Нөкис: «Билим», 2018. –Б.262.

¹² Юсупов И. Таңдамалы шығармалары Үш томлық. III том. –Нөкис: «Билим», 2018. –Б.338.